КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БОНДАРЕНКО О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
*(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)*

УДК 343.13 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.14

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ОБІЗНАНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті проаналізовано точки зору вчених щодо визначення поняття обізнаних осіб у кримінальному процесі. Сформульовано авторське визначення поняття зазначених осіб. Ними є будь-які незацікавлені у кримінальному судочинстві компетентні особи, які володіють спеціальними знаннями і досвідом їх використання, залучені сторонами кримінального провадження, слідчим суддею, судом до участі у кримінальному процесі задля сприяння ним у вирішенні питань, що потребують застосування спеціальних знань.

Досліджено позиції науковців щодо класифікації обізнаних осіб у кримінальному судочинстві. Запропоновано авторську класифікацію таких осіб залежно від особливостей правової регламентації участі обізнаних осіб у кримінальному процесі, рівня визначеності правового статусу обізнаних осіб, ступеня самостійності діяльності обізнаних осіб, доказового значення використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному судочинстві. Стверджено, що розроблена класифікація обізнаних осіб свідчить про необхідність більш детального врегулювання процесуального статусу окремих їх представників та зумовлює потребу регламентації в КПК України діяльності деяких обізнаних осіб, започаткованих практичною необхідністю (обізнаних свідків, консультантів).

Обґрунтовано висновок, згідно з яким термін «спеціаліст» слід поширювати і на тих осіб, щодо яких у КПК України міститься вказівка на їх професійні ознаки та чиї спеціальні знання можуть використовуватися під час проведення процесуальних дій. Це перекладач, педагог, психолог, лікар під час проведення процесуальних дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи; психолог, педагог під час пред'явлення особи чи трупа для впізнання; судово-медичний експерт або лікар під час огляду трупа; судово-медичний експерт під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи.

Ключові слова: *кримінальне провадження, обізнані особи, спеціаліст, експерт, перекладач, педагог, психолог, лікар.*

Bondarenko O. O. The concept and classification of informed persons in criminal proceedings

The author of the article has analyzed the viewpoints of scholars in regard to determining the concept of informed persons in criminal proceedings. The author

has formed own definition of the concept of the indicated persons. They are any competent persons who are not interested in criminal proceedings and possess specialized knowledge and experience of their use and are involved in criminal proceedings by the parties, investigating judge, the court to participate in criminal proceedings in order to assist them in resolving issues requiring the use of specialized knowledge.

The standpoints of scholars on the classification of informed persons in criminal proceedings have been researched. The author has suggested own classification of such persons depending on the peculiarities of legal regulation of participation of informed persons in criminal proceedings, on the level of certainty of the legal status of informed persons, on the degree of independent activity of informed persons, on the probative value of the use of special knowledge of informed persons in criminal proceedings. It has been argued that the developed classification of informed persons testifies to the need for a more detailed settlement of the procedural status of their individual representatives and stipulates the need to regulate the activities of certain informed persons in the Criminal Procedural Code of Ukraine initiated by practical necessity (informed witnesses, consultants).

The author has substantiated the conclusion, according to which the term of "a specialist" should be extended to those persons, who are indicated in the Criminal Procedural Code of Ukraine in regard to their professional characteristics and whose special knowledge can be used in the course of procedural actions. These are translators; teachers, psychologists, physicians during the course of proceedings involving a minor or a juvenile; psychologists, teachers when presenting a person or body for identification; forensic experts or physicians during the examination of the corpse; forensic experts during the examination of exhumation corpse; forensic experts or physicians while conducting the person's examination.

Key words: *criminal proceedings, informed persons, specialist, expert, interpreter, teacher, psychologist, physician.*

Вступ. Дослідження питання поняття й класифікації обізнаних осіб має велике теоретичне значення для усвідомлення сутності їх діяльності під час кримінального провадження та сприятиме вирішенню низки проблемних питань, пов'язаних із визначенням процесуального статусу окремих представників зазначених осіб.

Поняття та класифікація обізнаних осіб, які залучаються до участі у кримінальному судочинстві, були предметом дослідження багатьох учених (В.Д. Арсеньєв, Р.С. Бєлкін, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Заблоцький, В.М. Махов, І.Я. Фойницький, В.Ю. Шепітько та інші науковці). Незважаючи на це, в умовах реформування кримінального процесуального законодавства України вищезазначені питання залишаються актуальними.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення наукової дефініції поняття обізнаних осіб та їх класифікації.

Результати дослідження. Серед учених, незважаючи на дещо різні за формулюванням визначення поняття «обізнані особи», суттєвих суперечностей щодо з'ясування змісту та істотних ознак цього поняття не існує. Так, наприклад, І.Я. Фойницький обізнаними людьми вважав осіб, які залучалися до участі у справі задля спостереження та встановлення обставин, пізнання яких вимагало застосування спеціальних знань у науці, мистецтві, ремеслі чи іншій галузі, а також надання висновку або висловлення думки про них [1, с. 284].

Р.С. Бєлкін і В.Ю. Шепітько під терміном «обізнані особи» розуміють осіб, які володіють спеціальними знаннями в певній галузі науки, техніки чи ремесла, а також можуть виконувати в судочинстві функції спеціаліста чи експерта [2, с. 195; 3, с. 142].

На думку А.Ф. Волобуєва, фахівцем є будь-яка обізнана особа, котра володіє спеціальними знаннями в певній галузі та може бути залучена до участі в розкритті та розслідуванні злочинів [4, с. 250].

В.М. Махов вважає, що обізнаних осіб у кримінальному процесі можна визначити як таких, які володіють спеціальними знаннями й навичками їх застосування, не зацікавлені у вирішенні справи та залучаються слідчим і судом задля сприяння встановленню істини у справі у випадках та формах, визначених законом. Автор вважає, що обізнаних осіб, залучених до участі в процесі доказування, слід відрізняти від інших носіїв спеціальних знань, які сприяють слідчому наданням порад, проведенням доекспертних досліджень тощо, а також пропонує називати їх особами, які володіють спеціальними знаннями [5, с. 54, 56].

Не претендуючи на незаперечність власної точки зору, пропонуємо таке теоретичне визначення поняття обізнаних осіб у кримінальному процесі: обізнані особи – це будь-які не зацікавлені у кримінальному судочинстві компетентні особи, які володіють спеціальними знаннями і досвідом їх використання, залучені сторонами кримінального провадження, слідчим суддею, судом до участі у кримінальному процесі задля сприяння їм у вирішенні питань, що потребують застосування спеціальних знань.

У науковій літературі існують різні підходи до класифікації обізнаних осіб. Так, наприклад, В.Г. Даєв, класифікуючи суб'єктів кримінального процесу, до категорії інших учасників відносить осіб, котрі виконують обов'язок з надання доказів (експерт) та які залучаються до участі у справі задля сприяння проведенню слідчих дій (перекладач, спеціаліст) [6, с. 110–111].

В.М. Махов поділяє обізнаних осіб на дві групи. До перших автор відносить спеціаліста та експерта, тобто суб'єктів, статус яких визначений КПК, а до другої – осіб, діяльність яких має позапроцесуальний характер (консультанти, особи, які проводять відомчі перевірки, тощо) [7, с. 28].

В.Д. Арсеньєвим і В.Г. Заблоцьким розроблено класифікацію обізнаних осіб залежно від їх відношення до процесу доказування у кримінальному судочинстві. Так, до першої групи автори відносять осіб (органи), які провадять процес; до другої – обізнаних осіб, які мають процесуальний статус, що обумовлюється наявністю спеціальних знань (експерт, керівник експертної установи, спеціаліст, перекладач, педагог, лікар); а до третьої – осіб, котрі володіють спеціальними знаннями, але процесуальний статус яких законом не визначається (ревізор, технічний інспектор та інші особи). На думку авторів, обізнані особи останньої групи можуть брати участь у справі лише як свідки, до того ж вони мають не процесуальний, а правовий статус, оскільки вправі надати суб'єктам доказування, які віднесені до першої групи, документи, що перебувають у їх розпорядженні (акти ревізій, експертиз тощо), зобов'язані зробити це за вимогою зазначених суб'єктів. Про наявність процесуального статусу у таких обізнаних осіб можна говорити лише умовно [8, с. 54, 74].

А.Ф. Волобуєв залежно від ознаки врегулювання статусу обізнаних осіб поділяє їх на декілька категорій. Так, до першої категорії автор відносить осіб, статус яких кримінальним процесуальним законодавством не визначається (ревізори, бухгалтери, інспектори та інші особи, які проводили перевірки або дослідження, матеріали котрих слугували підставою для початку кримінального провадження, чи надавали іншу непроцесуальну допомогу); до другої – осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві як свідки виявлення на основі своїх спеціальних знань юридично значущих обставин (ревізори, бухгалтери, інспектори та інші особи, котрі були допитані як свідки); до третьої – осіб, які залучаються до участі в проведенні процесуальних дій задля надання допомоги слідчому; до четвертої – осіб, які складають висновок зі спеціальних питань, що досліджуються (експерти) [4, с. 250–251].

Вважаємо, що наведені класифікації обізнаних осіб не є вичерпними. Проаналізувавши точки зору вищезазначених авторів, чинне законодавство, правозастосовчу практику та виходячи з власної концепції розуміння сутності діяльності обізнаних осіб, пропонуємо їх класифікацію за такими підставами.

1) Залежно від особливостей правової регламентації участі обізнаних осіб у кримінальному судочинстві:

– особи, діяльність яких передбачена КПК України та іншими законами України (експерт, спеціаліст, перекладач, педагог, психолог, лікар під час проведення процесуальних

дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи; психолог, педагог під час пред'явлення особи, трупа для впізнання; судово-медичний експерт і лікар під час огляду трупа; судово-медичний експерт під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи; ревізор);

− особи, діяльність яких передбачена законами України і відомчими нормативними актами (експерт; спеціаліст; ревізор);

− особи, діяльність яких трапляється в практиці, але не передбачена ні законами України, ні відомчими нормативними актами (консультант, обізнаний свідок).

2) Залежно від рівня визначеності правового статусу обізнаних осіб:

− особи, правовий статус яких з певною повнотою визначено законами України та іншими нормативними актами (експерт, спеціаліст, перекладач, педагог, психолог, лікар під час проведення процесуальних дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи);

− особи, які лише згадуються в законі, але їх процесуальні права, обов'язки й відповідальність не регламентовані (психолог, педагог під час пред'явлення особи, трупа для впізнання; судово-медичний експерт і лікар під час огляду трупа; судово-медичний експерт під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи).

3) Залежно від ступеня самостійності діяльності обізнаних осіб:

− особи, діяльність яких характеризується певною самостійністю (експерт, ревізор, консультант);

− особи, які здійснюють свою діяльність у рамках слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії (спеціаліст, перекладач, педагог психолог, лікар під час проведення процесуальних дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи; судово-медичний експерт і лікар під час огляду трупа; судово-медичний експерт під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи; обізнаний свідок).

4) Залежно від доказового значення використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному судочинстві:

− особи, результати діяльності яких мають самостійне доказове значення (експерт, ревізор, обізнаний свідок);

− особи, результати діяльності яких не мають самостійного доказового значення (спеціаліст, перекладач, педагог, психолог, лікар під час проведення процесуальних дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи; судово-медичний експерт і лікар під час огляду трупа; судово-медичний експерт під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи; консультант).

В контексті дослідження вважається за необхідне звернути увагу на тлумачення терміна «спеціаліст». Так, відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування й судом під час судового розгляду [9].

Вважаємо, що термін «спеціаліст» (ст. 71 КПК України) слід поширювати і на тих осіб, щодо яких у КПК України міститься вказівка на їх професійні ознаки та чиї спеціальні знання можуть використовуватися під час проведення процесуальних дій. Це перекладач (ст. 68), педагог, психолог, лікар під час проведення процесуальних дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. ч. 1, 2 ст. 227, ч. ч. 1, 3 ст. 354, ст. 491), психолог, педагог під час пред'явлення особи чи трупа для впізнання (ч. 8 ст. 228, ст. 230), судово-медичний експерт або лікар під час огляду трупа (ч. 1 ст. 238), судово-медичний експерт під час огляду

трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. ч. 2, 3 ст. 239), судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи (ч. 2 ст. 241) [10, с. 53].

Висновки. Обізнані особи – це будь-які незацікавлені в кримінальному судочинстві компетентні особи, які володіють спеціальними знаннями й досвідом їх використання, залучені сторонами кримінального провадження, слідчим суддею, судом до участі у кримінальному процесі задля сприяння їм у вирішенні питань, що потребують застосування спеціальних знань.

Наведена вище класифікація обізнаних осіб свідчить про необхідність більш детального врегулювання процесуального статусу окремих їх представників та зумовлює потребу регламентації у КПК України діяльності деяких обізнаних осіб, започаткованих практичною необхідністю (наприклад, обізнаних свідків, консультантів).

Термін «спеціаліст» (ст. 71 КПК України) необхідно поширювати також на тих осіб, щодо яких у КПК України міститься вказівка на їх професійні ознаки та чиї спеціальні знання можуть використовуватися під час проведення процесуальних дій.

Список використаних джерел:

1. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. Т. 2. 606 с.

2. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.

3. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.

4. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. 336 с.

5. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография. Москва : издательство РУДН, 2000. 296 с.

6. Даев В.Г. Участники уголовного процесса. *Советский уголовный процесс* : учебник / Н.С. Алексеев, А.И. Бастрыкин, В.Г. Даев и др. ; под ред. Н.С. Алексеева, В.З. Лукашевича. Ленинград : издательство Ленинградского государственного университета, 1989. С. 86–114.

7. Махов В.Н. Участие специалистов в следственных действиях. Москва : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1975. 86 с.

8. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных познаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск : издательство Красноярского университета, 1986. 152 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 25.03.2020).

10. Бондаренко О.О. Окремі питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 51–59. URL: http://old.visnyk.univd.edu.ua/?action=publications&pub_name=pravo_i_bezpeka&pub_id=412690&mid=8&year=2017&pub_article=412721 (дата звернення: 25.03.2020).